

PRELOMNA 1917. GODINA U RUSIJI
Interakcija reformi i revolucije

APSTRAKTUM: Predmet priloga je interakcija reformi i revolucije u prelomnoj 1917. godini u Rusiji. U radu se ukazuje na prvi, često razmatrani aspekt: nespremnost imperatora i njegovog okruženja da ostvare istorijski sazrele i neophodne reforme ka ustavnoj buržoaskoj monarhiji dovela je u februaru 1917. godine do revolucije kojom je zbačeno samodržavlje i uspostavljen buržoaski parlamentarni režim. Glavna pažnja u radu posvećuje se analizi drugog, ranije manje izučavanog aspekta pomenute interakcije: reformama postfebruarskog režima, kojima je trebalo ostvariti ciljeve revolucije. Kašnjenje s tim reformama uslovalo je nastavljanje i radikalizovanje revolucije. Tako je ona došla do oktobarske faze kojom je uspostavljen sovjetski sistem. Nova vlast je sprovela obećane reforme, ali je to bio uvod u građanski rat.

Godina 1917. bila je sudbonosna za Rusiju – tragična za dinastiju, kobna za monarhiju, prelomna za brojne narode te velike zemlje. U razmaku od osam meseci, zapravo, ostvarena su dva velika istorijska preloma ka novim tipovima socijalno-političkog ustrojstva. U februaru-martu odbačeno je samodržavlje, zasnovano na još preovlađujućem staleškom uređenju i počele su da se uspostavljaju institucije buržoasko-demokratskog parlamentarnog sistema.

U oktobru-novembru iste godine uspostavljena je radničko-seljačka republika, usmerena ka socijalističkom preobražaju Rusije.

Revolucija u Rusiji je duboko potresla svet i izazvala snažan eho u zemljama uključenim u Prvi svetski rat. Njeno dejstvo na evropska i svetska zbivanja nastavila su se gotovo tokom celog stoleća.

Veliko interesovanje za rusku revoluciju povećano je i aktuelizovano novim prelomom u istorijskom razvoju Rusije, ostvarenom poslednjih godina. Taj je prelom stvarao i novu historiografsku situaciju u Rusiji: otvoreni su arhivi i historiografska građa postaje dostupna istraživačima, prevazilazi se prokomunistička ideologizacija i politizacija u pristupima i tumačenju revolucije, koriste se različite metodologije i metodike, koegzistiraju razne istorijske škole. U takvim uslovima ruska revolucija u celini, a "Crveni oktobar" posebno, mogu da postanu "normalan predmet istorijskog istraživanja".¹ Uspešna saradnja ruskih i stranih istoričara takođe je doprinela unapređenju naučnih istraživanja revolucije u Rusiji. To se iskazalo i na Međunarodnoj naučnoj konferenciji istoričara, održanoj u Moskvi.²

Tema reformi i revolucije u Rusiji bila je i ostala predmet brojnih rasprava, ali i povod i uzrok dubljih idejnih i političkih sukoba, diferencijacija i rasepa.

Međusobnu povezanost i uzajamnu uslovljenost reformi i revolucije spoznavali su pre svega akteri istorijskih zbivanja u Rusiji na prelomu veka. S tim problemom su se sukobljavali, pokušavali da ga razreše – teorijski i u praksi – tokom prve decenije našeg stoleća.

Nakon toga, na osnovu rezultata istorijskih raspleta koje je donela ruska revolucija, sumirali su ta saznanja i izvlačili pouke. To su činili i pobednici u sovjetskoj Rusiji i poraženi u rasejanju širom sveta.

Ta je tema aktuelizovana u poslednjih desetak godina u svetlu kako nove istorijske građe tako i novih pristupa i pogleda, povezanih sa savremenim prelomnim zbivanjima u Rusiji. Međunarodni naučni kolokviji u Sankt Peterburgu u Rusiji, međunarodne konferencije istoričara u Moskvi i u Beču prevashodno su bile posvećene reformskim poduhvatima i revolucionarnim zbivanjima, te njihovoj međuzavisnosti.³

U centru pažnje svih istraživanja i rasprava bio je prevashodno jedan nivo tog odnosa, jedan njegov aspekt. On je bio formulisan i u naslovu prvog kolokvijuma u Sankt Peterburgu: reforma ili revolucija. Akcenat tog prilaza bio je sadržan u alternativni: ili reforma ili revolucija. Izvedeni zaključci su se

1 P.Volobujev i V. Buldakov, *Oktobarska revolucija: novi pristupi izučavanju*, časopis "Smisao", br. 2/1997, Beograd.

2 Konferencija je održana u oktobru 1997. godine u Moskvi. Naslov joj je bio: *1917. godina u sudbinama Rusije i sveta*. Njen podnaslov je preciznije odredio njen cilj: *Oktobarska revolucija: od novih izvora ka novom osmišljavanju*. Organizovala ju je Akademija nauka Rusije (RAN) – zapravo njeno Istorijsko odeljenje i njen Naučni savet za istoriju revolucije u Rusiji, Institut istorije Rusije, te Muzej revolucije i Državni arhiv Ruske Federacije. Koorganizator je bio Međunarodni komitet za rusku revoluciju pri Međunarodnoj asocijaciji istoričara.

3 Konferencije u Moskvi održane su 1990, 1993, 1995. i 1997, a u Beču 1991. godine. Međunarodni kolokvijumi istoričara održani su u Sankt Peterburgu, a teme su im bile: *Između reformi i revolucije* (1990) i *Anatomija revolucije* 1993.

svodili na opšti stav da je do revolucije dolazilo zbog neostvarenih (zakasnelih, polovičnih, nepotpunih) reformi.

Ne dovodeći u pitanje taj opšti nivo, a po svoj prilici i glavni aspekt relacije reforme i revolucije, i zaključke koji se iz njega izvode, želim da skrenem pažnju i na drugi aspekt, koji se iskazao u samim procesima revolucionarnih zbivanja u Rusiji 1917. godine. On se ispoljava u reformama kao načinu ostvarivanja revolucionarnih promena. Postfebruarske reforme su svojim obimom i obeležjem određivale domet i prirodu ruske revolucije; one su je pokretale ili usporavale, radikalizovale ili sputavale, izazivajući razočaranja i zamor ili revolt i bunt masovne baze revolucionarnog pokreta, a time i plime i oseke same revolucije.

Dakle, to nije samo odnos dve pojave koje se isključuju i slede jedna za drugom. To je, prvo, način kojim revolucionarni subjekti – pošto su izdejstvovali pad carskog režima – nizom reformi u različitim oblastima ostvaruju temeljne (revolucionarne) društvene preobražaje; drugo, odlažući životno važne reforme, one propuštaju mogućnost da pod svojim vođstvom dovedu revoluciju do kraja, omogućujući tako da revolucionarnu inicijativu preuzmu druge socijalne i političke snage, da postanu hegemoni, te da revoluciji daju novi smer i sadržinu – reformama koje će one ostvarivati, kada preuzmu glavne poluge vlasti.

Taj aspekt međusobne relacije reformi i revolucije tek treba istražiti. Naznačena dva aspekta se i međusobno prepliću. U ovom prilogu ću, uz ukazivanje na prvi aspekt relacije, naznačiti važnije momente drugog.

I

Istorija evropskih društava novog doba je otkrila zakonomernost istorijskog procesa prema kojoj se epohe društvene evolucije ponekad i ponegde prekidaju epohama revolucije. “Revolucionarna faza je opšta faza za većinu naroda, ali svaki narod ima svoju revoluciju u smislu različitih vidova, koji su povezani s posebnom istorijom naroda”, smatrao je Miljukov.⁴

Revolucija predstavlja “prodor novih društvenih odnosa”. Zbog svojih nasilnih rušilačkih tokova ona je nepoželjna, ali postaje neizbežna u određenim okolnostima, ocenio je Miljukov.

Naime, revolucija postaje moguća i verovatna, a i neizbežna tamo i tada, gde i kada postojeće društveno ustrojstvo blokira razvoj tog društva i onemogućava njegov uspešni organski razvoj, koji se ostvaruje reformama. Onda kada preživeli sistem, s njegovim pravnim i političkim institucijama, pokaže nesposobnost samoreformisanja i adaptacije promenjenim društvenim uslovima i novim istorijskim potrebama – tada je neophodno nasilno

4 Миллюков П. Х, *Корни революции*, “Последние новости”, 13. 7. 1921.

uklanjanje tih institucija. Pošto postojeće stanje i institucije brane određene društvene grupacije, a za to koriste institucije i instrumente sistema, to je neophodno uvlačenje u zbivanja širih narodnih slojeva, koje svojim masovnim akcijama (peticijama, demonstracijama, štrajkovima i sl.) daju podršku nosiocima promena, a u kritičnim trenucima i nasilno slamaju otpore branilaca starog poretka. Politizacija i aktivizacija masa proizvod je ekonomske, socijalne, političke i moralne krize preživelog ustrojstva i diskreditacije njegovih vodećih snaga, usled nemoći da nađu izlaz iz krize i egoistične nespremnosti na žrtve za napredak zemlje.⁵

Revolucija postaje moguća kada u nekoj zemlji masa stanovništva "oseća nasušnu potrebu za krupnim političkim ili socijalnim reformama", a "vlast se protivi mirnom razrešenju te potrebe". Ta se mogućnost pretvara u stvarnost u uslovima duboke krize kada vlast gubi sposobnost da primenjuje silu, a stanovništvo prestane da je se boji, pa je čak i prezire i otvoreno je ismeva.⁶

Takve su pretpostavke nastajale u Rusiji u prve dve decenije ovog veka, a Prvi svetski rat ih je do krajnosti zaoštrio – tako ocenjuje profesor Miljukov, svedok i analitičar ruske revolucije, ali i njen aktivni učesnik.

Kao lider Ustavno-demokratske partije i celog liberalno-demokratskog pokreta, on je nastojao da razvoj Rusije usmeri na evolutivni put, a kada je revolucija izbila i pobedila u februaru 1917, kao vodeći ministar privremene vlade, pokušavao je da je prevede u mirne vode "organskog ustavnog razvoja". Pa ipak, prema njegovim analizama, sklop okolnosti u kojima se Rusija našla 1917. godine učinili su neizbežnom ne samo februarsku revoluciju nego i njeno dinamiziranje i radikalizaciju, što je omogućilo njeno prerastanje u Oktobarsku revoluciju. Ričard Pajps tim uslovima dodaje i "nepomirljivost pozicija koje su zauzele strane" u sukobu.⁷

Takvi su uslovi, po oceni istraživača, umnogome postojali u Rusiji 1905, a u potpunosti 1917. godine. B. Litvak svoju studiju o reformama 1861. godine završava zaključkom da "upravo zato što se u ruskom istorijskom procesu ne uočava nijedna 'revolucija odozgo', naša otadžbina preživela je za 12 godina XX veka tri revolucije..."⁸

Zakasnele ili izostale reforme odozgo bile su, dakle, i u Rusiji uzrok revoluciji odozdo. Razlika u pogledima odnosi se na vreme propuštenih mogućnosti za takve temeljne reforme: po jednim, to je 1861. godina, po drugima, to je vreme Stolipinovih reformi, a po trećima takve mogućnosti

5 Милюков, *Заветы революции*, "Последние новости", 2. 4. 1921.

6 П. Милюков, *Россия на переломе*, Париж, 1927, том I, стр. 1.

7 Ричард Пайпс, *Русская революция*, часть первая, Москва, "Росспен", 1994, стр. 17. Potpunije izlaganje istorijskih korena i uzroka revolucije 1917. videti: S. Živanov, *Između reforme i revolucije*, Zbornik Matice srpske za društvene nauke, br. 100, Novi Sad 1997.

8 Б. Г. Литвак, *Переворот 1861 года в России*, Москва, ИПЛ, 1991, стр. 301.

mirnog raspletanja Gordijevog čvora ruskih protivrečnosti postojale su sve do 1915, pa i u 1917. godini. Te ocene o kašnjenju reformi u Rusiji zahtevaju izvesno relativizovanje. Još je Ključevski uočio jedan važan aspekt: zakonitost je u životu država koje su zbog različitosti uzroka zaostale da "potrebe za reformama sazrevaju ranije nego što narod sazreva za reforme".⁹ Uz to, u Rusiji reforme nisu bile pripremljene prethodnim unutrašnjim razvojem zemlje, njenim organskim rastom. Stoga, zapravo, nisu bili sazreli neophodni unutrašnji ekonomski, socijalni i kulturni uslovi za takve reforme. Reformama se želelo pretvaranje Rusije u "normalu" evropsku državu – njena modernizacija.

Impulsi za modernizaciju, međutim, pretežno su dolazili spolja, tj. bili su izazvani težnjama da Rusija "stigne Evropu" i da se održi kao velika i uticajna sila. Za takvu "sustižuću" modernizaciju, pak, nisu sasvim sazrele neophodne unutrašnje civilizacijske pretpostavke, niti je dovoljno snažan i brojao bio srednji sloj – socijalni nosilac i uporište modernizacije. Zato se modernizacija pretežnim delom ostvarivala reformskim merama imperatora i birokratije – što je ograničavalo njene sadržaje i domete, a deformisalo dostignuća. U tom smislu – sa stanovišta unutrašnjih pretpostavki – reforme u Rusiji bile su i prevremene. Zato su predstavljale i svojevrsno nasilje nad normalnim istorijskim procesom, izazivale su otpore i cepale društvo. To su istovremeno bili uzroci i nedovoljne doslednosti u njihovom ostvarivanju, njihovog kratkog daha i male rezultativosti, a istovremeno i osnova za kontrareforme – koje su smenjivala relativno kratka razdoblja reformi.

Početak 1917. godine u Rusiji su se, dakle, stekle sve pretpostavke za revoluciju. To ipak ne znači da je ona bila neizbežna. Dalekovidni monarh bi – kao i u oktobru 1905 – mogao da je predupredi, a odlučniji vladar da je uguši u korenu. Nikolaj II je, uostalom, već imao proverenu formulu "smirivanja nereda" iz 1905, koja je sadržavala kombinaciju oba sredstva – izlaženja u susret zahtevima javnosti i odlučno suzbijanje nereda.¹⁰ Ali na dalje ustupke u smeru uspostavljanja ustavne monarhije Nikolaj II nije bio spreman 1917. godine, a bio je neodlučan u pogledu primene represalija. Kada se ipak odlučio na jedno (formiranje Dumi "odgovorne vlade") i drugo (slanje trupa s fronta pod komandom proverenog "smiritelja revolucije 1905" generala Ivanova) bilo je već kasno. Neredi su prerasli u oružani ustanak i revoluciju.

I drugi glavni akteri februarske drame – pre svega dumski lideri i Vrhovna komanda – mogli su da pomognu jednom ili drugom od pomenutih

9 Ключевский В. О., *Литературные портреты*, Москва, 1991, стр. 442.

10 Tu mu je formulu, posle nereda izazvanih "krvavom nedeljom" u januaru 1905, predložio tadašnji ministar unutrašnjih poslova general Trepov (videti: Генелин Р. III, *Российское самодержавие в 1905 году*, "Наука", С.-Петербург, 1991, стр. 65).

drugačijih raspleta revolucionarne krize. Toga, pak, nije bilo, te se mogućnost revolucije pretvorila u revolucionarnu zbilju.

II

Ostaje pitanje dometa i karaktera započete revolucije i mesta i uloge reformi u daljem razvoju revolucije.

Revolucija je u februarskoj fazi srušila stari režim i promenila nosioce vlasti. Uklonjene su snage koje su se protivile neophodnim reformama, a Privremenu vladu činile su vodeće ličnosti Progresivnog bloka, koje su se zalagale za društveno-politički preobražaj Rusije. Trebalo je samo da te preobražaje i ostvare serijom reformi, kako su u svojim programima proklamovale.

Lideri toga bloka – posle formiranja Privremene vlade – tražili su samo abdikaciju Nikolaja II, a ne i ukidanje monarhije. Štaviše, Miljukov je ubeđivao Mihaila da prihvati presto koji mu je preneo Nikolaj II aktom o abdikaciji. Program Vlade (osam tačaka) proklamovao je demokratsko ustrojstvo i razvoj ka ustavnosti, a sankcionisao je lične i političke slobode ostvarene revolucijom. Vladin program stvaranja “slobodne demokratske Rusije” i realna politika svojevrsnog *socijalnog liberalizma* trebalo je da revoluciju uvedu u mirnije vode, ka njenom završetku. Ustavotvorna skupština bi, nakon rata, ostvarila dublje i sveobuhvatnije reforme i tako sankcionisala rezultate buržoasko-demokratske revolucije. U tome je Privremena vlada imala podršku ne samo obrazovane javnosti građanskog sveta, nego i revolucijom probuđenih slojeva “revolucionarne demokratije” u licu sovjeta. Predstavnici Petrogradskog sovjeta – pri pregovorima o formiranju Privremene vlade istakli su “političku razboritost”, te nisu tražili ni uspostavljanje republike, što je bilo programski stav partija koje su rukovodile sovjetom (kako je ocenio Steklov, jedan od pregovarača).

Politički lideri koji su formiranjem privremene vlade preuzeli odgovornosti vlasti nisu, međutim, imali iskustva upravljanja zemljom. Prema oceni R. Pajpsa, liberalna inteligencija nije pravilno ocenila “teškoće upravljanja Rusijom... Nemajući nikakva iskustva administriranja, oni su zamenjivali upravljanje zakonotvorstvom”. U analizi rada Privremene vlade Pajps ne bez ironije konstatuje da je “proizvodnja zakona, po svoj prilici, bila najproduktivniji sektor ruske privrede. Nesreća je, međutim, u tome što ... na zakone koje su nametale nove obaveze, niko nije obraćao pažnju”.¹¹

U dinamičnim i haotičnim procesima spontane revolucije brže su se rušile i raspadale strukture i organi stare carske vlasti nego što su se stvarali organi nove vlasti. Tako je nastajao svojevrsan vakuum, koji su popunjavale

11 R. Pajps, *Op.cit.*, str. 65, 356. O obimu te zakonotvorne delatnosti svedoči zbornik: *The Russian Provisional Government*, Stanford 1961.

mnoge spontano nastale (ili obnovljene) organizacije i organi masa (fabričko-zavodni, vojnički i seoski komiteti, sindikati, kooperative, pa i sovjeti), koji su vršili ne samo svoje "prirodne" funkcije nego su se upuštali i u rešavanje problema koje normalno rešava vlast. Uz to su i sama privremena vlada, njeni ministri i razni komiteti i komisije koje je ona stvarala – u revolucionarnom žaru nastojali da sve preurede na nov način, te su "i tu sve postavili s noge na glavu... I za sve vreme svog postojanja ta vlada se više bavila rušenjem starog pravnog poretka nego stvaranjem nečeg novog u zamenu". Ta je vlada uklonila "prethodni aparat ranije nego što bi bila u stanju da ga zameni strukturama sopstvene produkcije".¹²

Nedelotvornost vlade u upravljanju zemljom koja je vodila rat i bila zahvaćena revolucionarnom euforijom bila je uzrok svega toga. To je vodilo daljoj dezorganizaciji zemlje, produblivanju krize, nemoći da se razreše teški akutni ekonomski i socijalni problemi. Još veću sporost, neodlučnost i neefikasnost vlada je ispoljila u rešavanju opštenacionalnih ili dubljih strukturnih problema, koji su zahtevali radikalne rezove ili reforme. To su: prekid rata, ustavno ustrojstvo Rusije, agrarna reforma i problemi regulisanja privrede (državno regulisanje i radnička participacija). Od njihovog rešavanja zavisila je sudbina postfebruarskog režima.

Liberali su bili za ustavotvornu skupštinu, ali nisu želeli njeno sazivanje u jeku revolucije koja je izazvala pomeranje ulevo biračkog tela, te su odlagali njeno formiranje za mirnija vremena. Oni su bili i za agrarnu reformu, ali su i nju odlagali za posleratno razdoblje, jer su smatrali da bi njeno neodložno sprovođenje izazvalo dezorganizaciju, koja je u ratnim uslovima opasna. Odlaganja tih mera bila su fatalna za njih i za postfebruarski poredak koji su uspostavljali.

Takva generalna orijentacija Privremene vlade nailazila je na razumevanje socijalističkih grupacija, čiji su programi inače predviđali dublje i radikalne preobražaje. Na osnovu iskustava iz revolucije 1905-1907. te su se partije plašile da bi radikalnim zahtevima razbile jedinstvo širokog fronta revolucije i time povećale šanse snagama kontrarevolucije. Uz to, one su procenjivale da je na dnevnom redu ruske istorije buržoasko-demokratska revolucija, te da snagama okupljenim u Progresivnom bloku i Privremenoj vladi treba ostaviti vladanje zemljom. Na toj su poziciji u prvim nedeljama bile sve socijalističke grupacije, uključujući i boljševike. Na tome su ostali do kraja menjševici i eseri, glavne snage revolucionarne demokratije, koji su dominirali u sovjetima.

Mirni završetak na njenoj februarskoj fazi bila je jedna od težnji i mogućnosti ruske revolucije. To je bio normalan redosled istorijskog razvoja,

12 R. Pajps, *Op.cit.*, str. 349, 351.

a na tome su, kao što je rečeno, radile i sve glavne političke snage toga vremena.

Ali svaka revolucija ispoljava i suprotnu težnju – da se izlije iz svog prirodnog korita i da se prelije preko svojih istorijskih obala.

“Revolucija je složen i dug proces”, konstatovao je Miljukov, te se “nijedna velika revolucija ne ograničava svojim prvobitnim ciljem – manje ili više dramatičnim svrgavanjem stare vlasti. I revolucija u Rusiji ne bi bila revolucija ako bi se zaustavila na prvom stadijumu i “ako ne bi došla do krajnosti. Proći sve stadijume, takva je sudbina svih istinskih revolucija.” I ruska je, kao i druge velike revolucije, počinjala “relativno skromno i uzdržano”, ali je s vremenom razvijala “krajnje tendencije”, onoliko koliko je “vlast klizila iz ruku umerenih grupa, koje su prvobitno zahvatile vlast, prelazeći u ruke improvizovanih vođa neorganizovanih masa”. Masa je nepoverljiva i podozriva, ne veruje u partije i vođe koje su povezane sa prošlošću: “Ona sama hoće da odabire i sankcioniše svoje vođe.” Prvobitni lideri se brzo diskredituju kao kontrarevolucionari, koji nastoje da “zaustave revoluciju pre njenog prirodnog kraja i, prema tome, da liše mase mogućih, ali neostvarenih dostignuća.” Dok ne prođe sve te faze “revolucija mora nastaviti da se razvija po svom sopstvenom kursu i ne može da se zaustavi na sredini.”¹³

Revolucija u Rusiji 1917. ispoljila je sve te težnje i odlike istinske revolucije. Uz to, problemi Rusije toga vremena bili su teži, nezadovoljstvo dublje, očekivanja veća. Rat je sve te probleme zaoštrio. Desetomilionska nezadovoljna vojnička masa – otrgnuta od porodice, izložena šikaniranju, godnjena u pogibiju za ciljeve koje je sve manje razumevala – bila je pod oružjem. Revolucija ju je politički budila, mase su se samoorganizovale, tražile su izlaze iz sve nesnosnijeg stanja. izlaz je bio moguć ili putem neodložnih energičnih reformi Privremene vlade ili radikalizacijom revolucionarnih procesa i njihovom novom pomeranju ka nasilnom raspletu.

Široki socijalni i politički konsenzus, koji je bio ostvaren u februarskoj fazi, davao je ozbiljne šanse za relativno miran rasplet. U vrhu snaga postfebruarskog režima, međutim, nije bilo sluha za narasla očekivanja masa i za potrebe trenutka. Rat je nastavljen, akutni problemi rešavani su polovično, a neophodne reforme su odlagane. I ukoliko je ruska revolucija prelazila iz opšte političke, u socijalnu fazu, utoliko se široki zajednički front različitih socijalnih i političkih snaga februarske revolucije kidao, delio, sukobljavao. Vladajući blok buržoasko-demokratskih snaga i umerenih socijalista dolazio je u iskušenja i razilazio se, ali se i pred baukom radikalizacije revolucije ponovo okupljao. Međutim, prvo, to nije bilo istinsko jedinstvo koje omogućuje uspešne zajedničke akcije i, drugo, relativno široki politički konsenzus

13 П. Миллюков, *Op.cit.*, str. 40-41.

koji se time ostvarivao na vrhu, gubio je široku socijalnu osnovu, te se tanjio, smanjivao, sužavao i iščezavao pređašnji socijalni konsenzus.

U prvim mesecima nakon februarskog prevrata, dakle, postojale su mogućnosti za miran završetak revolucije. Rešavanjem akutnih socijalno-ekonomskih problema i sprovođenjem neophodnih reformi, vlada bi očuvala ostvareni politički i društveni konsenzus i velikim delom zadovoljila krizom i revolucijom izazvana narasla očekivanja masa. Takva šansa ostala je neiskorišćena pogrešnim procenama vlade (nastavak rata) i egoizmom socijalnih snaga koje je ona predstavljala. Svojevrsni dogmatizam umerenih socijalista omogućio je liberalno-buržoaskom bloku da ostvaruje uskogrudu politiku, a insistiranje na očuvanju političkog saveza s tim blokom po svaku cenu vodilo ih je u pat-poziciju i pretvarao ih u svojevrsne taoce vlade i njene politike. Prenebregavanje stvarnih potreba i stremljenja revolucijom probuđene mase – sve više je tanjilo i slabilo socijalni oslonac vlade i njenih saveznika, a preusmeravala sve šire slojeve stanovništva ka drugačijim ciljevima.

III

Da bi prekinule rat i razrešile sve teže socijalne probleme, mase su morale da *nastave revoluciju i dovedu je "do kraja"*. One su u uslovima rata bile "pod oružjem", revolucija ih je organizovala u fabričko-zavodske, vojničke i seoske komitete i sovjete. A boljševici, pod Lenjinovim vođstvom, nudili su im program i akciju: nastavljanjem i produbljivanjem revolucije: prekinuti rat, uspostaviti sopstvenu vlast (vlast sovjeta), razdeliti zemlju seljacima, uspostaviti radničku i državnu kontrolu nad preduzećima... Takav program je izražavao težnje znatnih delova masa i one su ga sve više prihvatale i poistovećivale se sa njim. Time su se raspoloženja masa pomerala ulevo, dolazilo je do *radikalizacije revolucije*. Seljaci su započeli da zaposedaju spahijsku zemlju i da ostvaruju svoju *agrarnu revoluciju*.

Njihova nezadovoljstva su se prelivala na armiju, prerastajući u svojevrsnu *vojničku revoluciju*. Velike demonstracije radnika i vojnika u aprilu i junu 1917. godine sa boljševičkim parolama prerasle su u julu u oružanu pobunu. Ali, kako se činilo analitičarima sa strane i akterima zbivanja u Rusiji – na osnovu analogija sa velikim evropskim revolucijama – time revolucionari postavljaju ciljeve koji prevazilaze okvire mogućeg, pa i revolucija izlazi iz svog prirodnog istorijskog korita. Radikalizacija jednih izaziva zamor i strah drugih. Sve to stvara pretpostavke da se revolucija vrati u svoje realno moguće tokove. To se ostvaruje silom i raspravama sa liderima radikalne levice. Takvim *termidorom* se krug zatvara i revolucija završava. Započinje novi krug evolutivnog razvitka koji treba da potvrdi i sankcioniše samo realno moguće i istorijski sazrele revolucionarne promene.

Neophodnost primene represija protiv boljševika i buntarskih vojnih jedinica ("anarhije", "pugačovštine") preovladala je u leto 1917. u snagama koje su podržavale koalicionu vladu Korenskog. Razlike između pojedinih antiboljševičkih grupacija bile su u dva pitanja: prvo, obima i svojstva represije i, drugo, da li koristiti isključivo represiju. Desničarske partije, poslovni svet i vojni vrh bili su za sveobuhvatni sistem surovih represalija, koji je dobio vid "kornilovštine". Menjševičko-eserski vođe Sovjeta ("Zvezdana palata") prihvatili su Stolipinovu formulu smirivanja revolucije koja je sadržavala kako mere bespoštedne represije tako i sprovođenje neophodnih reformi. Ali to valjano polazište "Zvezdana palata" nije operacionalizovala i realizovala. Na drugoj strani, Kerenski je "vladu spasavanja revolucije" putem direktorija pretvorio – prema kadetskoj formuli – u "vladu spasavanja otadžbine". Vojni krugovi, potpomognuti poslovnim svetom, pošli su na vojni prevrat i otvorenu diktaturu, pripremajući i "vartolomejsku noć" za vođe sovjeta u Petrogradu.

Pokušaj vojnog gušenja revolucije generala Kornilova i širokog fronta snaga koje su stajale iza njega samo su pojačavali revoluciju, dajući joj novu širinu, pravac i sadržaj, izazivajući i novo pregrupisanje socijalno-političkih snaga.

Buržoazija u celini, pa i njena glavna politička snaga – kadetska partija, otvoreno su se svrstali u redove kontrarevolucije. Vaspostavljeni savez svih snaga koje su bile okupljene u sovjetima ne samo što je onemogućio kontrarevoluciju, nego je stvorio uslove za miran završetak revolucije u interesu naroda. Takve su zaključke izveli Lenjin i boljševici i ponudili platformu zajedničkog delovanja.

U uslovima masovnog narodnog pokreta u borbi protiv Kornilova i izolovanosti vlade Kerenskog stvaraju se uslovi za uspostavljanje sovjetske vlasti mirnim putem, na osnovu sporazuma između boljševika i rukovodstava partija esera i menjševika. Prema toj ponudi, sporazum bi bio kompromis: CIK sovjeta bi formirao vladu bez buržoazije i bez boljševika. Ta bi vlada bila odgovorna sovjetu, ona bi ostvarila program demokratskih političkih i socijalno-ekonomskih mera i prenela vlast u celoj zemlji na lokalne sovjete. U okviru sovjeta razvila bi se mirna politička borba socijalističkih partija oko uticaja i time bi se stvorile šanse za miran razvitak revolucije. Ta bi vlast uklonila stari upravni aparat i zamenila ga "demokratskim aparatom sovjeta". Takva vlast ne bi dovela do građanskog rata, kao što su strahovali umereni socijalisti, nego upravo obratno – "neodložno prenošenje celokupne vlasti na sovjete sprečilo bi građanski rat u Rusiji". Savez između boljševika, esera i menjševika – kako su pokazali događaji borbe protiv Kornilova – "izvojevao je pobedu nad kontrarevolucijom s lakoćom kakva do sada nije poznata ni u jednoj revoluciji". Zato je "građanski rat koji bi povela buržoazija protiv saveza boljševika sa eserima i menjševicima, protiv sovjeta... ne može ni zamisliti, takav rat ne bi trajao ni do prve borbe". Ali uslovi za taj savez, za miran razvoj

revolucije i za uspostavljanje sovjetske vlasti mirnim putem traju veoma kratko, upozoravao je Lenjin, te ako se ne iskoriste povoljne okolnosti koje su nastale posle poraza Kornilova, mogućnosti i takvog saveza i mirnog razvoja revolucije mogu biti definitivno izgubljene.¹⁴

Platforma koju je usvojilo (30. VIII) prošireno zasedanje CK boljševičke partije ("O vlasti") konstatuje "oštri zaokret u razvoju revolucije i naglu promenu u odnosima snaga". U njoj se predlaže da CIK sovjeta prekine kolebanja oko vlasti, da ukloni kadete i druge buržoaske predstavnike iz vlade i da stvori vlast od predstavnika "revolucionarnog proletarijata i seljaštva", koja bi ostvarivala program iz kruga "revolucionarnodemokratskih zahteva", a ne i proleterskosocijalističkih mera. Time su boljševici izrazili spremnost da podrže vladu esera i menjševika ako ona prihvati program u kome bi bilo sadržano:

1. proglašenje demokratske republike,
2. ukidanje svojine na zemlju bez otkupa, podela zemlje seljacima i obezbeđivanje sitnih seljaka inventarom,
3. uvođenje radničke kontrole nad proizvodnjom i raspodelom u celoj zemlji, nacionalizacija krupnih trustova i visoki porezi na krupan kapital,
4. objavljivanje i anuliranje tajnih ugovora i neodložan poziv svim narodima za zaključenje demokratskog i pravednog mira.

Osim toga, rezolucija je tražila potpune političke slobode, ostvarenje prava naroda na samoopredeljenje, neodložno sazivanje ustavotvorne skupštine i čišćenje armije od kontrarevolucionarnih elemenata.¹⁵

Usvajanjem tih predloga stvorile bi se šanse za miran završetak revolucije i zadovoljila bi se očekivanja masa i ostvario blok snaga koji bi obezbedio ostvarenje tih zahteva. Sa sličnim zahtevima izašli su boljševici i na Sverusko demokratsko savetovanje.¹⁶ Savetovanje je sazvaio CIK sovjeta i na njemu su predstavnici revolucionarne demokratije odlučivali o odlikama vlade i vlasti posle pobede nad Kornilovim – sa buržoazijom ili bez nje. Nasuprot boljševičkom predlogu, odlučeno je da se nastavi koalicija sa buržoazijom, te je i formirana poslednja koaliciona vlada Kerenskog. Stvarni savez među njima ipak nije stvoren, produbio se jaz između vlade i revolucionarne levice, a ubrzavala se i produbljivala podeljenost unutar svakog partnera koji je činio koaliciju. Kao što je ocenio menjševički lider Dan, i u vladi, a tim više među širim koalicionim partnerima, "došlo je do dubokog razilaženja u najosnovnijim političkim pitanjima".¹⁷ S tom ocenom lidera

14 Videti: В. И. Ленин, ПСС, том 34, стр. 133-139, 200-297, 214-228.

15 *Протоколы ЦК РСДРП(б)*, стр. 37-39.

16 *Ibid.*, стр. 49-54. Zahtevima sadržanim u toj platformi boljševici su početkom septembra osvojili većinu u sovjetim Petrograda i Moskve i preuzeli rukovođenje njima. Na toj osnovi započeo je proces boljševizacije sovjeta širom zemlje.

17 Ф. И. Дан, *Последняя попытка лидеров ЦИК-а*, в сборнике Д. Анина *Революция 1917 года глазами*

levog krila koalicionog bloka uveliko se složio i vođa desnice – Miljukov: “Rasulo u gledištima o najvažnijim državnim pitanjima definitivno je pokazalo ćorsokak u koji je zašla vlada”, potkopalo je vladu, “onemogućilo je koaliciju i potpuno je diskreditovalo samu njenu ideju”.¹⁸ Zbog svega toga, iako se koalicija nije formalno raspala, buržoazija je za nju gubila interesovanje i tražila druge puteve rešenja.

Sve je to slabilo i blok kao celinu i pojedine njegove partnere. U takvim uslovima i vlada se sve više nalazila u “praznom prostoru”, bez stvarnog oslonca u određenim socijalnim i političkim snagama i sa sve slabijim instrumentima i polugama vlasti.

Kerenski je uporno težio savezu sa buržoaskom desnicom, a u borbi protiv boljševika računao je na podršku armije. Buržoazija je, međutim, gubila poverenje u njega i tražila je druge puteve za razrešenje krize i za očuvanje svojih interesa. Armija se raspadala, a njeno rukovodstvo se posle Kornilovljeve pobune udaljilo od Kerenskog. I levi deo koalicije – centrističke grupacije menjševika i esera – tražio je drugačije puteve razrešenja krize. Njihovi lideri Dan i Goc – dan pre otkobarskog prevrata – izdejstvovali su u Pretparlamentu rezoluciju kojom “kradu” boljševički program – kako bi se suprotstavili boljševičkom preuzimanju vlasti. Rezolucija sadrži “odlučne akte u oblasti borbe za mir, prelaza spahijske zemlje u ruke seljaka i ubrzano sazivanje ustavotvorne skupštine”. Nakon toga njih dvojica “su uporno i vatreno ubeđivali Kerenskog u to da čak sa stanovišta vojne borbe s boljševicima ona samo tada može imati šanse za uspeh, kada vojnici – seljaci budu ćvrsto znali da oni protiv boljševika brane mir i zemlju”. Kerenski ih je, međutim, grubo dobio, uz opasku da vladi nisu potrebni saveti sa strane i da će delovati sama i sama će izaći nakraj sa ustankom. Njih dvojica su mu odgovorili “da svojim načinom delovanja” vlada “ubija sebe i revoluciju”.¹⁹

Tako je odbijen i taj zakasneli poslednji pokušaj dopune represivnih mera neophodnih reformama. Vlada, međutim, nije raspolagala snagama koje bi joj omogućile nasilni rasplet. Ostala je druga mogućnost – da vlast preuzmu snage radikalne levice, koje su upravo i stekle podršku većeg dela revolucionarnih masa obećanjima da će neodložno sprovesti neophodne reforme u interesu masa.

IV

Na taj način je u oktobru – kao i u februaru – nastala *predrevolucionarna situacija*, kako su je označili i Miljukov i Lenjin: vlast se suprotstavljala neophodnim reformama, a izgubila je “sposobnost da deluje prinudno”.

ее руководителей, Ромма, 1971.

18 П. Миллюков, *Op. cit.*, str. 114-115.

19 Ф. Дан, *Op. cit.*, str. 389, 394-395.

Glavne sukobljene strane – vlada i boljševici – stajali su na nepomirljivim pozicijama, nespremni na ustupke i kompromise. Mase su prestale da se boje vlasti... Uklanjanje snaga na vlasti bilo je i neophodno u interesu ostvarenja reformi, a i moguće – jer je izgubila podršku i stanovništva i oružanih snaga.

Za razliku od februara, oktobarski revolucionarni prevrat nije bio spontana pobuna, nego pripremana i organizovana akcija. Radilo se ne o početku revolucije nego o njenom prelasku u novu fazu. Revolucija je u plimama i oseckama trajala osam meseci, mase su bile politizovane i organizovane, a posle “skromnih i uzdržanih početaka”, ona je u toj fazi došla do svojih “krajnjih tendencija”: uklonila je prvobitne vođe koji su se diskreditovali i dala poverenje onima koji su revoluciju privodili kraju, kao što je objasnio Miljukov.

Odnosi snaga u prestonici, gde se rešavala sudbina revolucije, a i većto korišćenje defanzivne taktike ustanka, omogućili su revolucionarnoj lewici brzo, lako i gotovo beskrvno preuzimanje vlasti u Petrogradu. Zato su te ustaničke akcije, koje je sprovodio Vojno revolucionarni komitet (VRK) Petrogradskog sovjeta, kao što ih je slikovito opisao Suhanov “više ličile na smenu straže”, nego na zaposedanje ključnih vojnih i političkih objekata. Drugi kongres sovjeta – posle dramatične rasprave, sankcionisao je tu promenu vlade i vlasti, dajući joj opšteruski domet.

Revolucija je 1917. godine time ušla u novu fazu, dobijajući novu sadržinu. Kao i u prvoj, februarskoj, fazi nespremnost vladajućih snaga da ostvare neophodne reforme – uslovlala je pad režima i snaga koje su ga predstavljale. Kao i osam meseci ranije – vlast i vladu niko nije branio – “kao da se privremena vlada nalazi u prestonici neke neprijateljske zemlje”, konstatovao je tada general Levicki.

Boljševici su pobedili, jer su ne samo podsticali stihijno narodno nezadovoljstvo i samoorganizovanje raznih potoka tog nezadovoljstva (za mir, za zemlju, za nacionalno oslobođenje, za radničku kontrolu), nego su ga usmerili ka *zajedničkom cilju – uspostavljanju sovjetske vlasti kao zajedničkom sredstvu za rešavanje svih tih užih pojedinačnih problema*. Time su obezbedili svoju hegemoniju u objedinjavanju tih raznovrsnih pokreta nezadovoljstva u zajednički revolucionarni tok za promenu klasno-socijalnih nosilaca vlasti. To su i ostvarili oktobarskim prevratom i odlukama Drugog kongresa sovjeta.

Ostalo je pitanje: *Kakva će biti nova vlast, kakve će mere preduzeti i kakve će reforme ostvariti, te na koji će način i kakvom završetku privesti revoluciju?*

Odlukama Drugog kongresa sankcionisane su promene kojima su težile revolucionarne mase: prekinut je rat, socijalizovana je zemlja i data na korišćenje seljačkim domaćinstvima i uspostavljena je sovjetska vlast. Kasnijim deklaracijama i dekretima uspostavljena je radnička kontrola u predu-

zećima i državno regulisanje privrede, ozakonjeno je pravo naroda na samoopredeljenje i određeno federativno ustrojstvo.

Time se revolucija radikalizovala, ali nije izašla izvan svojih opšte-demokratskih okvira. To je bila plebejska, svojevrsna jakobinska faza ruske revolucije, duboka narodna politička i socijalna, ali ne i socijalistička revolucija.

Uspostavljanje sovjetske vlasti kao da je delom prevazilazilo te okvire. Ali formiranje sovjetske vlade bila je jedna od opcija revolucionarne demokratije o kojoj se raspravljalo u CIK Sovjeta i u Pretparlamentu posle suzbijanja kornilovštine. Za nju su se zalagali ne samo boljševici nego i leve grupacije menjševika i esera, fabričko-zavodski i vojni komiteti. Izborna sobranja na kojima su se birali delegati za Drugi kongres sovjeta izjašnjavala su se i o obliku vlade i vlasti koja bi se uspostavila na ovom "parlamentu radnih masa". Ogromna njihova većina (70%) imala je imperativni mandat da glasa za vlast sovjeta.²⁰

Sovjetska vlada i vlast mogle su da budu različite: koalicija svih partija i grupa revolucionarne demokratije, kao što su u ime svojih partija tražili Martov i Kamkov (a podržao "Vikžel"), ili samo njihove radikalne levice. Nepopustljivost jednih i drugih dovela je do jednopartijske boljševičke vlade, koju su podržali i levi eseri. To je produbilo već postojeće konfrontacije i uticalo na razvoj revolucije ka građanskom ratu.

Socijalističke snage su u oktobarskoj fazi preuzele vlast, njihovi programi – maksimum predviđali su socijalistički preobražaj, ali reforme koje su ostvarivali posle preuzimanja vlasti nisu započinjale socijalističku rekonstrukciju. Objavljujući pobedu ustanka, Lenjin je revoluciju okvalifikovao kao radničku i seljačku, a ne socijalističku: "Od sada počinje novo razdoblje u istoriji Rusije i ova treća ruska revolucija će u svom konačnom rezultatu dovesti do pobeđe socijalizma." Deklaracija radnog i eksploitisanog naroda, usvojena na Trećem kongresu Sovjeta, (u januaru 1918), potpunije je izrazila ta stremljenja ka socijalističkom ustrojstvu društva.

Revolucija u Rusiji 1917. godine izrazila je neke opšte težnje, koje su ispoljene i u razvoju zemalja Zapadne Evrope, ali i određena odstupanja od tog "normalnog puta i modela". U takvim okolnostima logična je bila ne samo revolucija 1917. nego i njena završna oktobarska faza. Miljukov tu boljševičku revoluciju vidi "samo kao jedan od stupnjeva dugog i složenog procesa ruske revolucije. Boljševička pobjeda u tom smislu samo je produžila opšti proces ruske revolucije. Suština te pobjede je... u kontinuitetu osnovnog toka revolucionarnog preobražaja Rusije"...²¹ Martov je takođe smatrao da "prevrat

20 Opredeljenja su bila: "Za vlast sovjeta" – 505 delegata kongresa (75,5%), "za vlast revolucionarne demokratije" 86 delegata (12,8%) i "za koaliciju s buržoazijom" – 79 delegata (11,7%).

21 П. Милуков, *Ор. cit.*, str. 41.

25. oktobra” nije bio slučajan, da je bio predodređen “celokupnim tokom ruske revolucije”.

Berđajev smatra da je “najveći paradoks u sudbini Rusije i ruske revolucije u tome što su se liberalne ideje, ideje prava, a i ideje socijalnog reformizma u Rusiji pokazale kao utopijske. Boljševizam se, pak, pokazao kao najmanje utopijski i najrealističniji, najadekvatniji celokupnoj situaciji koja je postojala u Rusiji 1917. godine i najbliži nekim iskonskim ruskim tradicijama i ruskim traganjima za univerzalnom – maksimalistički shvaćenom socijalnom pravdom, a i ruskim metodama upravljanja i vladanja nasiljem”.²² Stoga je “u Rusiji liberalna buržoaska revolucija, koja zahteva pravni poredak, bila utopija, koja ne odgovara ruskim tradicijama i u Rusiji vladajućim revolucionarnim idejama”. Zbog tog osobenog istorijskog procesa “revolucija u Rusiji mogla je da bude samo socijalistička”, zaključio je Berđajev.²³

Lideri menjševika i esera upozoravali su i optuživali i Lenjina i Trockog da – preusmeravajući rusku revoluciju od istorijski sazrele buržoaske-demokratske ka proletersko-socijalističkoj – otvara vrata snagama kontrarevolucije. Toga su se plašili i umereni boljševici. Vlada Kerenskog i buržoaske partije su okvalifikovali oktobarski prevrat kao početak građanskog rata. Međutim, njihovi postoktobarski pokušaji organizovanja takvog rata bili su nejak i lako ugušeni. Trijumfalni marš sovjetske vlasti po ogromnoj teritoriji Imperije pokazao je da su opštedemokratske reforme koje su brzo i energično sprovodili boljševici imale podršku ubedljive većine politički aktivnog stanovništva.

Kriza u Rusiji, međutim, time nije bila razrešena. Brest-litovski mir izazvao je teške, duboke i bolne podele u snagama koje su uspostavljale sovjetski sistem. Sama revolucija je iskazivala težnje ka daljoj radikalizaciji. Uspostavljanje radničko-seljačke vlasti nije predstavljalo kraj revolucije, nego snažan impuls za njeno produblјivanje, proširivanje i razgranјavanje. Oktobarskim promenama uklonjene su bariјere koje su sputavale revoluciju, i ona se burno razlila u brojnim spontanim tokovima. Tek je posle uspostavlјanja sovjetske vlasti – u razrešavanju brojnih akumulisanih akutnih problema i u sprovođenju širokog spektra reformi (agrarna, radnička kontrola u preduzećima, nacionalno-državno preustrojstvo) – revolucija konačno “dobila mogućnost da u potpunosti ispolji celokupno bogatstvo svojih zadataka, ciljeva i pokretačkih snaga. Ta eksplozija gigantske, ranije akumulisane socijalne energije, menjala je sliku revolucije. Ona se rastakala krupnim i sitnim potocima po nesagledivim prostorima Rusije”.²⁴ To ju je pokretalo, davalo

22 Бердяев Н. А, *Источники и смысл русского коммунизма*, UMCA-PRESS, Paris, 1955, str. 93.

23 Бердяев Н. А, *Русская идея (О России и русской философской культуре)*, Москва, 1990, стр. 263.

24 *История России, XX век*, АСТ, Москва, 1996, стр. 173.

novu snagu i zamah, ali i radikalizovalo – izazivajući nove protivrečnosti i otpore. Započeti “crvenogardejski juriš na kapital” i (socijalizovali) su revoluciju, ali su postali i osnova za nove duboke podele u ruskom društvu i podsticaj za intenziviranje stvarnog masovnog građanskog rata.

Taj rat je – polarizujući rusko društvo do krajnjih granica – izazvao snažna antikapitalistička nastrojenja i akcije (“eksproprijacijom eksproprijatora” uništiti ekonomsku osnovu kontrarevolucije). Opštedemokratska politička i socijalna revolucija tada poprima radikalno antiburžoasko obeležje i postaje ne samo “socijalistička” nego – uspostavljanjem sistema “ratnog (vojnog) komunizma” – pokušava da naredi neposredno uvođenje kvazikomunističkog ustrojstva. Sve je to umnogome iskrivilo ili preinačilo krupne društvene tekovine revolucije 1917. godine – kako februarske tako i oktobarske faze – i suzilo i inače ograničene mogućnosti da ostvari svoje velike proklamovane političke i socijalne ciljeve.

Summary

1917 in Russia – A Turning Point

The paper deals with the interconnection and interdependence of reforms and the Revolution in Russia in the crucial year of 1917. Two aspects of their interaction are pointed out. The reluctance of Nicholas II and his entourage to implement indispensable reforms, which were historically due, led to the February 1917. Revolution. Thereby autocracy (absolutism) was abolished and the parliamentary system established in Russia. By implementing the reforms, the new revolutionary regime should have made the objectives of the Revolution come true. However the delay in this caused the Revolution to be continued and radicalized, namely by a new overthrow in October 1917. and setting up of the Soviet rule.